

A MEGÚJÍTÓ ALAPVETÉS KÖZÖSSÉGÉBEN

Boros Gábor: *Módszer, metafizika, emóciók. Megújuló alapvetés, affektív közösségalkotás a 17. századi filozófiában*

„Egy filozófusnak kell tudni reflektálnia saját rejtett előfeltevéseire.”

BOROS GÁBOR

■ Boros Gábor a 17. század alapos ismerője, többek között egy-egy Descartes- s Spinoza-monográfia szerzője, jelentős filozófiai művek magyarrá fordítója.¹ Legújabb kötetében hermeneutikai érzékenységgel s nagy háttérműveltséggel olvassa újra választott szövegeit. A könyv több része korábban megjelent előadásokon, cikkeken alapul, mégsem tanulmánykötetet kapunk a szerzőtől. A bevezető után a három nagy fejezet tematikusan és időrendben egyaránt kapcsolódik egymáshoz, jóllehet a Leibnizről írt szöveg a másik kettőhöz képest rövid, két alfejezete pedig némi hiányérzetet hagyhat az olvasóban. A zárzó helyén függelék áll, ahol két fontos, később megemlítendő tanulmány mellett Spinoza egyik utolsó szövegéből kapunk ízelítőt új fordításban. Első olvasásra tehát a monográfia megkívánta szorosabb szerkezeti egység némileg hiányzik, ugyanakkor az egységes tematika és nagyfokú módszertani tudatosság mellett nem lehet szó nélkül elmenni. Az egyszerű szövegközeli, spekulatív és történeti elemzések követése igazi kihívás még a korszakot ismerő olvasó számára is, ugyanakkor gazdagító gondolati tapasztalat. A monográfiára igényére talán éppenséggel e kettős

válasz adható: azt az olvasó gondolkodásának módszertani finomodása és elmélyülése, valamint remélhetőleg a szerző következő, ugyancsak elmélyült kötete teljesítheti be.

Miért s hogyan műveljük a filozófiatörténetet? – teszi föl a kérdést Boros Gábor függelékében.² *Módszer, metafizika, emóciók* című könyve tulajdonképpen e kérdésre ad választ három nagy tanulmányával, melyek a 17. század három kiemelkedő filozófusával, Descartesal, Spinozával és Leibnizzel foglalkoznak. A három tematikusan egymáshoz szorosan kapcsolódó tanulmányt alapos módszertani bevezető előzi meg, ennek keretében a bölcslelettörténész szerző bevezeti „a filozófia hosszú és tágas 17. százada” fogalmát. Erről a középkorász olvasónak önkéntelenül a kortárs filozófiatörténészek közül például a cambridge-i John Marenbon által használt „hosszú középkor” (*Long Middle Ages*, kb. Kr. u. 200-tól kb. 1700-ig) ötlik eszébe. A két szerzőben közös a periodizáció óvatos és reflektív kezelése, lényeges különbség pedig, hogy Boros a történeti kategóriákat nemcsak rugalmas filozófiai szerszámokként kívánja alkalmazni, hanem kutatási területének megfele-

lően rövidebb időszakaszra összpontosít.³ A filozófia általa vizsgált évszázada „hosszú”, hiszen annak első két jelentős képviselője, Descartes és Hobbes még az előző század szülötte, Leibniz működése pedig már részben átnyúlik a 18. századba. Sőt nem sokkal az első két nevezett filozófus a születése utáni esztendőkre esik Charron, Grotius, Fernel, Ferramd és Lipsius korszakindító filozófiai munkássága. E nevek egyszersmind jelzik Boros századának „tágas” voltát, az ő említésüket aztán mások követik. Szerzőnk ugyanis semmiképp sem akarja valamifajta önkényes, főleg nem ideológiai kánon alapján utólagosan figyelmen kívül hagyni a vizsgált korban a filozófiát valóban komolyan művelő szerzőket. Elismeri a sokszínűséget, saját alaposabb vizsgálatával éppenséggel új, rendszeres bölcseleti magyarázatot keres ama kérdésre, hogy vajon a 17. századból a kései utókor miért Descartes, Spinoza és Leibniz teljesítményét emeli ki elsősorban. Másképpen fogalmazva: Boros reflektál saját előföltevéseire – mint teszi azt függelékének harmadik tanulmányában, ahol finom, ám egyúttal biztos kézzel mutatja meg a „felvilágosodás” és a történeti „előzmény” címkéjének problematikus voltát. A nem szakfilozófus olvasónak talán éppenséggel ez utóbbi, a kötetet záró írás a legkönnyebben megközelíthető s leginkább tanulságos. Ugyanakkor a kötetben remek exkurzusokat olvashatunk arról, hogyan előlegezi meg Hobbes az imagináció kapcsán a fenomenológiát, valamint miként alakul a lelkiismeret fogalma Descartes, Spinoza és Hobbes kezében. A függelék második tanulmánya pedig lényegében a filozófiai praxisnak az ókor óta égető kérdé-

sét, a bölcseleti megtérést tárgyalja Spinoza, Pascal és Szent Pál segítségével.

Az eddig felsorolt nevek jelzik a szerző széles látókörét: bevallottan szekuláris, filozófiai nézőpontból vizsgálódik, ugyanakkor nem idegen tőle a spiritualitás és a teológia fogalomkészlete, jól látja az egymással érintkező kérdésköröket. Hiszen a 17. század nagy karteziánus ígérete, melynek megvalósításához Spinoza jutott a legközelebb, az egész bölcsesség és tudomány integrálása volt egyetlen geometriai rendszerbe. Ebben pedig a fizikától a metafizikán és politikán át egészen az egyéni üdvösségig vagy boldogságig az emberi élet minden mozzanata számára helyet kellett találni. A kötet címe mindezekelőtt jelzi a geometriai módszer szerepét, valamint a metafizikai kérdésföltevést, s mellettük az emóciók lényeges voltát hangsúlyozza. Az érzelmek, illetve Descartes-tal vagy Spinozával szólva szenvedélyek (*passions*) vagy affektusok (*affectiones, affecti, passiones*) kiemelt szerepet kapnak az úgynevezett racionalista filozófia Boros-féle újraolvasásában. Méltán – hiszen Descartes kései műve, valamint Spinoza *Etikája* egyaránt jelentős mértékben ezekről szól.

A kötetten végighaladva jobban megérthetjük, miért Spinoza jutott legközelebb a 17. század említett központi bölcseleti kérdésének megoldásához, s talán azt is, hogy gondolkodásában végül milyen feszültségek jelzik a megoldás lehetetlen voltát. Az igazi filozófia célja ugyanis az Egész rendszeres és teljes megértése, ez azonban – *pace* Hegel – mindig lehetetlen vállalkozás. Nem mindegy azonban, ki milyen messze jut el ezen az úton. Értelemszerűen a legkomolyabb pró-

bálokzás kudarcának tanulságai a legértékesebbek.

A könyv a létezés egységének alaptézisére épül. Boros nem tagadja, hogy hatástörténetükben a 17. század nagy „racionalistái” valóban elsősorban a tudás nagy reformjának hőseiként léptek föl, ám meggyőződése szerint vállalkozásuk igazi egységét mégis ontológiai szinten érdemes keresni. A tét ugyanis az akkori természettudományok mechanikai világmésképek és az örökkévaló elmék együttes elgondolása volt. A tanulmányokból részleteiben is kiderül, miként foglalja magában ez az egységes ontológiai keret egész emberi létezésünket: az egymással jócskán összefonódó társas, érzelmi, vallási és politikai dimenziókat. A szerző egyik alapvető meggyőződése, egyúttal a kötet egyik fő mondanivalója az, hogy a modern szubjektum minden mítoszával szemben az igazi filozófusnak – így egy 17. századinak is – el kell ismernie a Másikat, legyen az akár a másik ember vagy korszak bölcséletében hangsúlyosan jelen lévő Végtelen, avagy Isteni Szubsztancia.⁴

Minden bizonnyal az eddigiek alapján sokféleképpen lehetne érvelni amellet, hogy miért fontos mű Boros könyve. Ismertetőm lezárásaként egyetlen, kimondottan vallásfilozófiai kérdést emelek ki, a legutolsó említett tematikát. Részben azért, mert ez közös kettőnk, a szerző és magam számára. Ugyancsak közös meggyőződésünk szerint egyúttal e kérdés időszerűnek mondható. Ezen utóbbi állításom megalapozásához kicsit hosszabb kitérő szükségeltetik.

Lehet-e Descartes az alteritás filozófusa? – Nem túlzás azt állítani,

hogy a 20. századi fenomenológia nagy pillanataiban ott kísért René Descartes alakja. E nemes gondolkodói hagyományban Edmund Husserl 1931-ben franciául kiadott *Karteziánus elmékedései* a pozitív pólust, Martin Heideggernek a *Lét és időben* 1929-ben közzétett elemzése a negatív pólust képviselik. Már maga az a tény, hogy Husserl nevezett műve időben két „megsemmisítőnek szánt Descartes-bírálat”⁵ – tudniillik Heidegger említett tanulmánya, valamint Karl Jaspers *Descartes és a filozófia* címe könyve – közé ékelődik, figyelemreméltó, hogy ne mondjuk, zavarba ejtő. Zavarunk csak növekedhet, amikor Emmanuel Lévinas 1961-ben megjelent *Teljesség és végtelen* című művébe lapozunk. Igaz, e fenomenológus rendíthetetlenül önálló gondolkodó, aki egészen szokatlan módon hivatkozik másokra, így például Platónra vagy Descartes-ra: olvasója jobban teszi, ha nem részletes szövegelemzést keres nála, hanem inkább megkísérli elfogulatlanul befogadni a szerző eredeti értelmezéseit. Descartes-nál maradvá egészen világos, hogy Lévinas az *Elmékedésekre*, mindenekelőtt a harmadik elmékedés végtelennel kapcsolatos gondolatmenetére összpontosítja figyelmét. Számára tulajdonképpen egyedül az a lényeges, hogy Descartes – belátva saját hiányosságait – a véges elmében a végtelen nyomait fedezi föl: „A karteziánus cogito a harmadik elmékedés végén voltaképpen akként adódik, mint ami az isteni létezés bizonyosságára támaszkodik, amennyiben ez a létezés végtelen.”⁶ Erősen fogalmazva arról van szó, hogy Lévinasnál Descartes az, aki – legalábbis ama bizonyos méltán nevezetes elmékedés erejéig – kitör az

isteni Másik felé, még pontosabban fogalmazva saját gondolkodásában tapasztalja az isteni Másikat. Ugyanakkor Jean-Luc Marion értelmezésében „a szolipszista egóból nem vezet út a külvilág vagy a Másik felé”.⁷

Boros elemzéseivel meggyőzően bizonyítja Lévinas ugyancsak szelektív Descartes-olvasatának lényegében helytálló voltát. Teszi ezt anélkül, hogy hivatkoznék Lévinasra, jóllehet nyilvánvalóan tisztában van a kérdés filozófiai horderejével, hiszen épp a harmadik elmélkedés kapcsán a következő megjegyzést teszi: „egyáltalán nem vallási alapja van ugyanis a végtelen elsőbbségének a véggessel szemben, hanem az a filozófiai elgondolás játszik ebben döntő szerepet, mely szerint a pozitív-negatív párok közül mindig a pozitív az elsődleges, a negatív mindig a pozitív hiányaként értelmezendő”.⁸

E megjegyzés folytatása hivatkozik mind Spinozára, mind Hegelre, világosan kijelölve evvel a karteizianizmus hatástörténetének pozitív vonulatát. Azért is fontos ez, mivel Boros saját módszerét folyamatosan tudatosítva jól látja, miként torzította el – vagy semlegetesebben szólva: befolyásolta olykor szerencsétlenül – Descartes megértését a karteizianizmus hatástörténete. Nem lehet véletlen, hogy Lévinas épp az *Elméledésekre* hivatkozik, hiszen azt „főműként” értve főként arra irányult a filozófiai figyelem. Boros azonban nemcsak az *Értekezést*, valamint az *Alapelveket* olvassa legalább oly elmélyült figyelemmel, mint a többkevesebb joggal, ám mára már kétségkívül eléggé magától értetődő módon *magnum opusként* értékelt *Elméledéseket*, hanem otthonosan

mozog Descartes egyéb írásaiban, kiváltképp a szerző által kimondottan filozófiája célját képező etikát tartalmazó művében, *A lélek szenvedélyeiben*.

Ily módon új Descartes tárul a szemünk elé, aki Isten erőterében igyekszik meghatározni az egót. Ami lényeges: Boros szövegközeli és szövegközi elemzései utólagos konstrukcióként leplezik le az önmagát másra rá nem szoruló alapelveként fölfogó elmét: „nem teremti önmagát, hanem valami mástól függő adottságként találja”.⁹

A kiemelt példa jól mutatja, miként járulhat hozzá Boros könyve a 17. századi (egyúttal az egész újkori) bölcselet újraértelmezéséhez, pontosabb megértéséhez. A filozófiai értelmező módszer figyelme-sebb követése pedig – immár nem csak szűk geometriai értelemben – újabb, mélyebb, ezért alapvetőbb belátásokhoz juttathat el minket. Innen indulhat ki ama vállalkozás, amely az alcím és az előszó együttes ígérete: az emberi és filozófusi közösség újrateremtése, a bennünket a valósághoz kötő szálaink komolyan vétele és közös gondozása.

Hadd zárjam ezen írást egy evvel a közösséggel kapcsolatos személyes vallomással: számomra a valósághoz kötődés egyik ilyen szála maga a szerző barátsága, amellyel emberi és bölcseleti szempontból egyaránt megajándékozott. Méltatásom és tapogatódzó bírálatom után neki szóló hálámat Descartes 1647. június 6-i, Chanuthöz írt levelében olvasható következő mondata fejezi ki alkalmasan: „Az élet legalapvetőbb java az, hogy barátsággal vagyunk egyes emberek iránt”.

■ JEGYZETEK

1. Vö. Boros Gábor: *Spinoza és a filozófiai etika problémája*. Atlantisz, Bp., 1997; Uő: *Descartes és a korai felvilágosodás*. Áron Kiadó – Brozsek, Bp., 2010; René Descartes: *Elmélkedések az első filozófiáról*. Atlantisz, Bp., 1994; Benedictus de Spinoza: *Etika*, Osiris, Bp., 1997. Teljes szakmai irodalomjegyzékét lásd a Károli Egyetem honlapján: <https://btk.kre.hu/index.php/borosgabor> Letöltés: 2022. 07. 31.
2. Uő: *Módszer, metafizika, emóciók. Megújuló alapvetés, affektív közösségalkotás a 17. századi filozófiában*. Akadémiai Kiadó, Bp., 2021. 231.
3. Uo. 17. A 22. lábjegyzetben kimondottan javasolja, hogy „középkor” helyett beszélhetnénk semlegesebben „patrisztiká”-ról és „skolasztiká”-ról.
4. Vö. uo. 8.
5. Lásd Mezei Balázs: *Utószó*. In: Edmund Husserl: *Karteziánus elmélkedések. Bevezetés a fenomenológiába*. Atlantisz, Bp., 2000, 175–195, 183.
6. Emmanuel Lévinas: *Teljesség és Végtelen. Tanulmány a külsőről*. Jelenkor, Pécs, 1999. 176.
7. Boros Gábor: *Módszer, metafizika, emóciók*. 66.
8. Uo. 70; vö. 85–86.
9. Uo. 77. A szerző kiemelése.

„HUSZONNÉGY SZÁMOLÓGÉP A POKOL KAPUJÁBAN”

Éric Vuillard: *Napirend*

■ Hannah Arendt Adolf Eichmann jeruzsálemi büntetőperéről szóló esszériportjának címében alkotta meg a „gonosz banalitása”-nak fogalmát, az európai zsidóság kiirtását megszervező és koordináló háborús bűnös saját individuumát a tetteitől függetlenítő, parancsra cselekvő személyiségének jellemzésére. Vuillard könyvét olvasva akaratlanul is a „banális” jelző juthat eszünkbe, a szó „köznap”, „közhelyes” értelmében, hiszen komikumba hajló epizódokat villant fel azon események közül, melyek a második világháború kirobbanásához vezettek. A német nagyipar képviselői, akik 1933 februárjában Hitler támogatására gyűlnek össze, önmaguk karikatúráiként jelennek meg. Wolf-Dietrich, Carl von Sie-

mens magántitkára „[e]gy pillanatra kiszabadul a világ alantas boszorkánykonyhájából, pamutlabdák közé, ott bolyong” (10); „[a]z első sorban Gustav Krupp legyezeteti a kesztyűjével kivörösödött ábrázátát, vallásos áhítattal a zsebkendőjébe turházik, ugyanis meg van fásva.” (15); „[h]irtelen megcsikordul egy ajtó, megreccsen a padló; valaki beszélget az előcsarnokban. A huszonnégy gyík a hátsó lábára áll, és meredten figyel” (15); „[a] huszonnégy szifnx figyelmesen hallgatja” (16); „huszonnégy számológép a pokol kapujában.” (19)

A *Napirend* olvasása közben az az érzésünk támad, mintha egy baráti társaságba csöppentünk volna, ahol az egyik résztvevő anekdotászerűen – bár a történelmi hiteles-